

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

БЕРНЮКОВ АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.12

**ЮРИДИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ
ЯК ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНА
ФОРМА ІСНУВАННЯ ПРАВА
(ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку особистості та людини «Україна» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
кандидат філософських наук
Козловський Антон Антонович,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри конституційного
та адміністративного права,
Заслужений юрист України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
член-кореспондент НАПрН України,
кандидат філософських наук
Максимов Сергій Іванович,
Національний юридичний університет
ім. Я. Мудрого,
професор кафедри філософії

доктор юридичних наук, професор,
Тихомиров Олександр Деонисович,
Національний університет
внутрішніх справ України,
професор кафедри теорії та історії держави і права

доктор юридичних наук, професор,
Сливка Степан Степанович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»
завідувач кафедри теорії та філософії права,
Заслужений юрист України

Захист відбудеться «29» жовтня 2018 р. о 9.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» за адресою: 79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, ауд. 226.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» за адресою: 79013, м. Львів, вул. Професорська, 1.

Автореферат розісланий «29» вересня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Здобувши наприкінці минулого століття незалежність своєї держави, нам вже із самого початку довелося, фактично, розпочинати з чистого аркуша розбудову власних соціальних інституцій. Увійшовши в третє тисячоліття, Україна зіштовхнулася з новими викликами. Сучасні умови поставили перед нами великі та важкі завдання якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя, сповіщаючи про нагальну необхідність негайного оновлення. Проведення таких потрібних нині глибоких структурних змін актуально стало першим питанням на порядку денному подальшого розвитку усього соціуму аби запобігти посиленню негативних руйнівних процесів, що спостерігаються сьогодні в нашій державі.

У контексті формування нового мислення перед вітчизняною наукою постало важливе завдання особливого значення – обрати і методологічно обґрунтувати правильний напрям реформ, що в кінцевому підсумку мало б позначитися якнайкраще на усьому нашому майбутньому. Особливо гострим у цьому аспекті визріло питання удосконалення соціального управління шляхом адекватної модернізації державної системи та приведення її до провідних світових демократичних стандартів, з тим, щоб впевнено крокувати в ногу із загальносвітовим розвитком. Натомість, сьогодні сучасна юридична реальність далека від ідеалу. У цій сфері ще не все вчасно вирішується та відбувається без постійних збоїв. Існуючий механізм реалізації правових норм не можна визнати досконалим. Тут, в силу різних обставин, чимало нерозв'язаного та до кінця малоз'ясованого. Відтак, в цьому плані, ми все ще продовжуємо перебувати в неефективно діючій системі суспільного регламентування відносин. Однак, важливий час глобального переосмислення всіх явищ, який ми сьогодні переживаємо, дарує унікальний шанс можливого проведення змін через свідоме самоочищення нашої старої рефлексії, що вже остаточно вижила себе.

Сьогодні розвиток суспільства залежить від того, наскільки ефективною виявляється діюча у ньому юридична реальність. Якість останньої, безпосередньо визначається рівнем участі в тісному співробітництві усіх соціальних суб'єктів щодо її розбудови. З огляду на це, особливого значення набувають питання, що потребують філософсько-правового вирішення, й коло яких, останніми роками, має тенденцію лише істотно і постійно розширюватися. При цьому, процеси зростаючого активного залучення людства до розв'язання проблем глобального масштабу, на тлі загальносвітового розширення і поглиблення культурних та економічних напрямів в межах транснаціональної взаємодії, стають соціальними характеристиками як фундаментальні чинники нинішнього часу. Успішне та продуктивне виконання усіх нових завдань, поставлених перед українським суспільством в умовах сучасної ситуації, і в якій опинилася людська цивілізація загалом,

передусім, варто шукати саме на теоретико-методологічному рівні осмислення юридичної реальності.

Завдання розуміння і подальшого вибудовування юридичної реальності, з ефективним її обслуговуванням, досить швидко утвердилося як один з необхідних елементів суспільних перетворень, які слід проводити в нашій державі вже сьогодні. Але, при цьому, у нас до нині не створено дієвої теорії цього феномена. На сучасному етапі розробка методологічних проблем юридичної реальності стикається з низкою труднощів, і передусім з основною, – відсутністю чіткого її розуміння, що стало б ефективним інструментом наукового дослідження зазначеного явища. Доводиться стверджувати, що загалом ця проблематика аналізується переважно в її окремих аспектах. Цілісна ж парадигма юридичної реальності, заснована на даних широких філософсько-правових досліджень, наразі не вироблена. І хоча розмови про таку необхідність вже давно ведуться в наукових колах, однак, при цьому, вітчизняні надії на чисто позитивістські «заділи» не виправдовуються. Апелювання ж до західних теорій не дає очікуваних результатів внаслідок принципово різних умов, за яких відбувалося формування та розвиток юридичної науки «у них» та «в нас». Отже, постає завдання якнайшвидшої розробки повноцінної концепції юридичної реальності, що спирається, з одного боку, на існуючі в державі специфічні особливості, а з іншого – враховує загальносвітові тенденції розвитку цивілізації. З огляду на це, безсумнівно, що є не тільки необхідним, але й критично важливим у цьому плані визначити істинні риси вказаного явища, – і лише саме на такій основі цілком можливе формування нового, сучасного типу його осмислення.

Сьогодні вітчизняна юридична наука виробила достатньо широкий методологічний спектр в розумінні явищ правового характеру. Попри це, у числі небагатьох винятків з цього правила до останнього часу перебувало таке важливе поняття як «юридична реальність». Водночас, незважаючи на те, що в сучасних умовах зростає актуальність визначення місця і значення цього феномена в механізмі суспільного регулювання, це питання в детальному, достеменному аналізі, у комплексності структурних підрозділів та сегментів цього явища, виявилось не відображеним в науці, і в цьому, – її істотна прогалина. Водночас, успішне виконання такого довгоочікуваного завдання могло б істотно мінімізувати, якщо не виключити зовсім, існуюче нині штучне протиставлення «права» і «закону». Не менш важливо також підкреслити, що перебудова всіх сфер суспільного життя в нашій державі висунула на перший план завдання відкриття максимального простору в розумінні юридичної реальності і процесів, що в ній відбуваються.

Отже, для того, щоб науково обґрунтовано сприяти процесу право-реалізації, прискорювати появу і закріплення справедливих позитивних норм, які надзвичайно необхідні нашому суспільству сьогодні, необхідно

мати чітке уявлення про сутність юридичної реальності, в якій ми живемо. З'ясування того, що відбувається в цій царині насправді, має не тільки пізнавальне, а й вагоме практичне значення, оскільки дозволяє здійснювати правильний вибір методів регулювання тих чи інших суспільних відносин. Усе це змушує нас більш детально та системно звернути неупереджений науковий погляд на питання сутності юридичної реальності. При цьому, наука має стати дієвим майданчиком для врегулювання питань, пов'язаних, насамперед, з онтологічною та гносеологічною природою права.

Зрозуміло, що передусім, при вивченні стану дослідження проблеми, піднімаються спеціалізовані та найбільш фундаментальні праці, зокрема, докторські дисертації, які безпосередньо або опосередковано торкаються досліджуваної тематики. З-поміж подібного роду робіт українських авторів, на які, насамперед, і логічно орієнтуватися, слід назвати роботи А.А. Козловського, І.І. Котюка, С.І. Максимова та М.М. Цимбалюка. Однак, в цих працях не даються повною мірою жодні вичерпні відповіді на визначені нами питання. Обумовлено ж це тим, що вказані автори не ставили перед собою конкретної мети дослідити буття юридичної реальності.

Іноземні науковці, зокрема, російські вчені А.В. Аверін, Г.А. Гаджієв, П.А. Оля, Ю.Є. Пермяков та І.Л. Честнов у своїх дисертаційних дослідженнях також торкались вказаної проблематики, однак суттєвих успіхів в царині онтогносеології юридичної реальності ними досягнуто не було. Так само як і вказаними українськими вченими, ними не було дано належної оцінки юридичної реальності.

Ще більшу кількість думок, але з таким же самим невисоким рівнем продуктивності стосовно вирішення питань в рамках нашої теми, можна помітити в низці робіт рівня вчених-кандидатів. Тож, з-поміж вітчизняних і зарубіжних науковців, тих хто проводив дослідження у своїх кандидатських дисертаціях, присвячених, хоча б і частково, юридичній дійсності та її пізнанню, можна назвати В.В. Булгакова, Н.О. Бутакову, О.Н. Василенко, І.Є. Вінницького, А.Л. В'язова, Т.Х. Гафарова, Є.В. Гончарова, Л.В. Гришину, Г.І. Іванець, А.В. Ізмайлова, А.М. Клименка, І.П. Кожокаря, А.В. Колібанова, О.В. Крет, С.І. Марайкіна, В.В. Попова, І.А. Попова, Є.В. Сви́ніна, О.В. Стовбу, Д.В. Теткіна, В.М. Чайку, В.І. Чеботарьова, І.В. Чечельницького, В.В. Шишка. Щоправда, й у цьому випадку, знову ж таки, тематика, яка розглядається в нашій роботі, не була розв'язана на сторінках вказаних праць. Оскільки в них наводились лише деякі незначні аспекти, що торкаються теми, та й то, дослідження варіювалися або з позиції теорії держави і права, – як це, скажімо, зокрема, здійснює В.В. Булгаков, – чи ж розглядалися виключно з філософської точки зору, як це зроблено О.В. Крет.

Серед наукових статей, що доповнюють картину ступеня розробки цієї тематики, варто виділити таких авторів, як-от: М. Авіліна, Ю. Агешин, Г. Аксеньюнок, Г. Алієва, В. Андріїв, Ю. Андрущакевич, Ю. Антонян, Н. Ас-

ланын, О. Атоян, Є. Атрашкевич, В. Бабаєв, Е. Байльдинов, М. Баймаханов, А. Бакаєва, У. Баксі, І. Барзілова, С. Бахін, В. Бачинін, Г. Безсонов, Х. Бехруз, С. Бобровник, Е. Большаков, А. Боннер, А. Борисов, В. Братасюк, Н. Варламова, Г. Віттіш, Є. Войде, О. Волкова, Н. Волпенко, Д. Гаврилов, В. Графський, Г. Гребеньков, Ю. Гревцов, М. Гультай, Г. Гусерль, В. Десятник, В. Дудченко, Х. Екхарт, В. Єршов, Дж. Ессер, А. Завальний, С. Івашевський, К. Інгіш, А. Кауфман, М. Кельман, М. Козюбра, Г. Коінг, О. Котенко, С. Кравченко, А. Красман, М. Кріл, В. Крусс, В. Кубес, Е. Кузнєцов, В. Лемак, Ф. Лібер, І. Лисюк, К. Лоренц, Д. Луспеник, Р. Луцький, В. Мадіссон, В. Майхофер, Ю. Максименко, А. Малько, О. Мартишин, О. Марченко, Р. Марчіч, В. Марчук, О. Мельничук, Ю. Мелякова, М. Мітрофанов, Ф. Мюлер, О. Невельська-Гордєєва, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, С. Острога, Ж. Павленко, О. Петришин, А. Поляков, М. Пресняков, О. Проць, П. Рабінович, Я. Радзівідло, А. Рейнах, В. Рібаков, А. Рожкова, М. Розолов, Н. Ротар, М. Самбор, Й. Саммет, С. Сарбаш, Д. Севрюков, С. Слободнюк, В. Суслов, М. Теплюк, В. Титов, О. Тихомиров, О. Тімочко, А. Ушаков, А. Ференс-Сороцький, Т. Фівег, Е. Форштхоф, Р. Халілова, Є. Черних, Д. Чечот, О. Чучукало, В. Шафіров, В. Шевченко, О. Ющик, Б. Яцеленко та ін. Однак, і в цих працях також не наводиться достатньо чітких рішень висунутих в нашій дисертації проблем. Попри те, жодною мірою не применшуючи значення вказаних робіт, в контексті вирішення нашої теми, слід зазначити, що, поза тим, вивчення їх усіх, в сукупності, окреслює започаткування розв'язання вказаної проблеми, а відтак, і стає теоретичною базою для нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене в рамках планів науково-дослідницької роботи Хмельницького інституту соціальних технологій та Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», зокрема, на виконання теми досліджень кафедри теорії та філософії права «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356); узгоджується з Основними науковими напрямками та найважливішими проблемами фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 роки (затвердженими постановою Президії НАН України від 20.12.2013 р. № 179) та Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р.) (щодо проведення міжгалузевих досліджень на стику юридичних та інших наукових галузей знань); здійснене відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» (затвердженої указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015) і Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (затвердженої указом Президента Ук-

раїни від 20.05.2015 р. № 276/2015); спрямоване на реалізацію програми спільного проекту Міністерства юстиції України та USAID «Нове правосуддя» (2017–2019); повною мірою відповідаючи нормативно-програмним вимогам, викладених у п. 6 ч. 1. ст. 5 закону України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р.

Мета і завдання дослідження. *Метою* цього наукового дослідження є формування фундаментальних філософсько-методологічних основ буття та пізнання юридичної реальності.

Для досягнення поставленої в роботі мети було визначено такі *завдання*:

– проаналізувати історичний розвиток філософсько-правових поглядів на явища юридичної реальності та категоріальну сутність розгляду процесів, що в ній відбуваються;

– розглянути конкретні парадигми, діючі нині в сфері осмислення юридичної реальності, тим самим систематизувавши та оцінивши ці уявлення;

– розробити дієві теоретико-концептуальні засади універсального механізму пізнання юридичної реальності через з’ясування її буття, тим самим сформувавши комплексну методологію для цього явища загалом;

– визначити місце та роль юридичної реальності в системі світоустрою як його особливої складової;

– з’ясувати природу походження і виникнення юридичної реальності, окресливши та охарактеризувавши загальну специфіку її процесуальної дії «у русі» власного розвитку;

– виділити та розібрати етапи становлення юридичної реальності, дати їйню характеристику;

– з’ясувати основні сучасні напрями динаміки еволюціонування юридичної реальності;

– виявити систему та встановити структуру юридичної реальності зі стратифікаційним виокремленням та детальним аналізом ознак та особливостей її частин;

– деталізувати характер основної сутності правової реальності (*jus*) та провести ґрунтовний аналіз її прояву у людському суспільстві (*lex*);

– розглянути та ідентифікувати найбільш суттєві чинники, що впливають на становлення юридичної реальності в нашому суспільстві;

– виробити єдині критерії для проведення класифікації детермінаційних обставин, що визначають нинішній розвиток юридичної реальності;

– викласти сутність та значення співробітництва і взаємодії між суб’єктами юридичної політики з метою підвищення ефективності стратегії відтворення правової реальності у соціумі;

– здійснити стандартизацію термінології у галузях правових онтології та гносеології, розкривши сутність універсальних та регіональних визна-

чень, що застосовуються в цих методологічних напрямках у контексті дослідження ними змісту та форми юридичної реальності;

– сформуувати та запропонувати для практичного використання науково-обґрунтовані авторські рекомендації з удосконалення організаційно-практичного забезпечення діяльності державних органів у сфері побудови юридичної реальності через запровадження відповідних перспективних методологічних засобів, необхідних, насамперед, для підвищення ефективності праворозуміння.

Об'єкт дослідження – буттєва сфера, у якій через пізнання виникає і реалізується право шляхом утворення юридичної реальності.

Предмет дослідження – юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права у філософсько-методологічному вимірі.

Методи дослідження обумовлюються визначеними метою та завданнями дисертаційної роботи. Ефективне досягнення цієї мети формує і відповідну методіку наукового опрацювання теми як необхідну для цього систему сукупності технологічних засобів осмислення обраних в роботі об'єкта та предмета дослідження.

Базовим елементом у структурі обраної та використаної методології виступила онтогносеологія. В основі такого напрацьованого авторського дослідницького підходу лежить ідея, що робить можливим одночасне відтворення буттєвої та пізнавальної сторін будь-якого явища. При цьому акцент зроблено на рефлексії цивілізаційного мислення та субстанціонально-цільовому прийомі, заснованому на сукупності кількісних і якісних параметрів, в поєднанні логічного й історичного, теорії та практики тощо. Прогресивною інновацією тут стало те, що онтологічні питання розглядаються у їх нерозривній гносеологічній обумовленості. Усе це дозволило здійснити комплексне дослідження проблеми з позиції прив'язки визначально-сутнісного змісту і соціальної форми вияву, провести повний системний аналіз буття та пізнання правових явищ у сфері юридичної реальності. В своїй безпосередній конкретиці, перебуваючи саме на такому методологічному фундаменті, це проявилось та вилилось в те, що за допомогою залучення широкого арсеналу інших допоміжних технік в рамках застосованої методології, вдалося забезпечити всеосяжність розгляду теми.

Так, застосування науково-історичного підходу привело до детального діахронічного вивчення становлення розвитку та модернізації поглядів на існуючу юридичну реальність загалом та стан пізнання правової дійсності зокрема (п.п. 1.1, 2.1, 3.1). Генетичний метод, з наголосом на субстанціональне призначення, дозволив прослідкувати момент буттєвого виникнення юридичної реальності та початок процесу подальшого розвитку її осмислення у суспільстві (п.п. 2.2, 3.2, 4.1, 5.1). Системно-структурні методи дозволили перейти від дослідження питання буттєвого утворення юридичної реальності до прояснення взаємодії її елементів (п.п. 4.2, 4.3,

5.2, 5.3). Зокрема, синергетичний метод використано під час опису цього явища як буттєво-відкритого динамічного утворення, аби виявити та показати детермінічні закони розвитку, що діють у ньому та призводять до руху змін в його пізнанні і суспільною, і індивідуальною свідомістю. Подальше використання соціологічного методу сприяло філософсько-теоретичному узагальненню емпіричної інформації, що стосується дії правової реальності безпосередньо у суспільстві (п. 4.3, 5.1). За допомогою антропо-аксіологічних засобів було з'ясовано зміст ціннісно-цільової установки, діючої в герменевтико-епістемологічному процесі інтерпретації норм *jus*, здійснюваного суб'єктом (п.п. 5.1, 5.2, 5.3). Застосовуючи логіко-семантичний метод при підході до визначення загальних термінологічних засад поняття юридичної реальності та її частин, був здійснений більш поглиблений аналіз понятійного апарату правової онтології та гносеології, з удосконаленням останнього (п.п. 2.3, 3.3). Через функціонально-порівняльну дослідницьку техніку, шляхом відповідного сутнісно-інструментального зіставлення, вдалося встановити процесуальну природу механізму інформаційно-аналітичного забезпечення, планування та узгодження діяльності органів державної влади загалом, до компетенції яких належить практичне здійснення правової політики, з метою ефективного формування юридичної реальності, відповідно, сформулювавши пропозиції з удосконалення останньої шляхом якісного оновлення усього нашого розуміння *jus* через *lex* (п.п. 4.1, 4.2, 4.3, 5.1., 5.2, 5.3).

Наукова новизна одержаних результатів визначається, передусім, тим, що ця дисертація є одним із перших у вітчизняній науці оригінальним і фундаментальним дослідженням сутнісно-концептуальних основ юридичної реальності, здійсненим з позиції філософсько-методологічного аналізу. Наукова новизна дисертації характеризується самою постановкою проблеми, розв'язання якої відбувалося шляхом виявлення та дослідження нових ідей і тенденцій розвитку відносин у сфері юридичної реальності. Це дозволило по-новому підійти до вирішення значного кола питань, які поки що залишалися поза увагою вчених.

В деталізації, у концентрованому вигляді, наукова новизна роботи виражається у нижченаведених основних положеннях, а саме:

уперше:

– теоретично обґрунтовано необхідність використання онтогносеологічної методології дослідження, та безпосередньо продемонстровано застосування цієї універсальної наукової техніки практично, на прикладі аналізу буттєво-пізнавального змісту та форми такого явища як юридична реальність;

– показано та роз'яснено значення юридичної реальності в загальній картині світу, з виділенням і обґрунтуванням основної функції, покладеної на неї, – а саме підтримання стабільного балансу взаємоузгоджень у су-

спільстві шляхом врівноваження загального та індивідуального інтересу суб'єктів через ідею справедливості, закладену у буття в момент його формування;

- прослідковано та розкрито буттєво-пізнавальну природу генезису, властиву юридичній реальності, від початку її утворення в належному (формування ідеології майбутнього суспільства, вибір під неї відповідних правил поведінки з «онтопотенційності») до втілення у щому (через позитивацію права в законах і конкретній людській поведінці суб'єкта соціуму);

- здійснено детальну типологізацію усіх рівнів двох основних частин юридичної реальності (jus у вигляді змісту останньої) та (lex як її форми), а також подано їх детальну, максимально можливу в сучасних умовах розвитку науки, вичерпну аналітично-описову характеристику;

- запропоновано визначення терміна «юридична реальність» в єдності його онтологічного та гносеологічного змісту, відповідно до якого, це поняття слід розглядати крізь призму комплексного буття права (в-собі) через розкриття його дії у пізнанні (для-нас);

удосконалено:

- наукові ідеї щодо історичного розвитку філософсько-правових поглядів на сутність процесів, що відбуваються в юридичній реальності, пов'язаних з пізнанням права в суспільстві;

- сучасну парадигму осмислення і окремих явищ сфери юридичної реальності, і її загалом;

- розуміння місця і ролі права та закону в суспільному житті, шляхом переоцінки їх значення в контексті глобального масштабу усієї юридичної реальності;

- наукові знання про причини виникнення позитивних і негативних чинників впливу на формування юридичної реальності у соціумі;

набули подальшого розвитку:

- осмислення основних філософсько-правових проблем та визначення шляхів їх вирішення, в т.ч. питання кваліфікації jus та lex у відношенні до фактичних обставин, у контексті розв'язання конкретних юридичних справ;

- вивчення юридично-інтерпретаційних процесів і на індивідуальному, і на загальносуспільному рівнях, включаючи ступінь їх взаємообумовленого зв'язку;

- положення стосовно стратегії взаємодії державних органів із впровадження природного права у соціумі та контролю за його дотриманням;

- понятійно-термінологічна база правової онтології та гносеології;

- уявлення про гносеологічний механізм покращення розуміння, тлумачення, застосування права шляхом удосконалення герменевтико-епістемологічних характеристик соціального суб'єкта.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у роботі положення та сформульовані за їх підсумками висновки і рекомендації ста-

новлять значний інтерес і в науково-теоретичній, і в практичній сферах, оскільки дисертація спрямована на розвиток, вдосконалення і поглиблення знань у філософсько-правовій галузі.

У своєму безпосередньому застосуванні результати дисертації можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – для розвитку наукового пошуку в розв'язанні проблем, пов'язаних із філософсько-методологічним дослідженням юридичної реальності та регламентації оптимальних методів її розбудови, незалежно від рівня історичного розвитку конкретного соціуму (*довідка про впровадження Хмельницького національного університету № 62 від 26.10.2017 р.*; *довідка про впровадження Хмельницького інституту соціальних технологій № 137 від 18.10.2017 р.*);

– *правотворчій галузі* – як філософсько-методологічна база для вдосконалення процесу нормотворення у діяльності і державно-інституційної системи, і суб'єктів приватного права держави (*довідка про впровадження головного територіального управління юстиції в Хмельницькій області № 06.23-10/24/3657 від 25.10.2017 р.*; *довідка про впровадження адвоката Галка О.М. № 1-10 від 19.10.2017 р.*; *довідка про впровадження ТзОВ № 1дв-17 від 18.10.2017 р.*);

– *правозастосовній сфері* – для поліпшення пізнавальних якостей соціального інтерпретатора під час розуміння, тлумачення та використання ним *ius*, в т.ч. й у законотворчій галузі, в ході вироблення основних загальнотеоретичних, концептуальних підходів до практичного забезпечення регулювання суспільних відносин, включно з тими, що мають міждержавний характер, паралельно сприяючи підвищенню рівня свідомості та культури кожного суб'єкта в соціумі, шляхом усвідомлення ним закономірностей функціонування юридичної реальності (*довідка про впровадження головного територіального управління юстиції в Хмельницькій області № 06.23-10/24/3657 від 25.10.2017 р.*; *довідка про впровадження адвоката Галка О.М. № 1-10 від 19.10.2017 р.*; *довідка про впровадження ТзОВ № 2дв-17 від 18.10.2017 р.*);

– *навчальному процесі* – для підготовки навчальних матеріалів з метою викладання у вищих юридичних та інших гуманітарно-освітніх закладах навчальних дисциплін «Філософія права», «Теорія держави і права», «Соціологія права» та пов'язаних із ними спецкурсів, таких як «Актуальні проблеми держави і права», «Методологія юридичної науки» тощо (*довідка про впровадження Хмельницького національного університету № 62 від 26.10.2017 р.*; *довідка про впровадження Хмельницького інституту соціальних технологій № 138 від 18.10.2017 р.*).

Особистий внесок здобувача. У цій роботі міститься новаторське, індивідуальне вирішення досліджуваної проблеми, яке виконане самостійно, без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Підсумки здійсненого в роботі дослідження були обговорені на окремих, спеціально присвячених для цього засіданнях кафедри правознавства Хмельницького інститут соціальних технологій та кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

Основні теоретичні положення та висновки дисертації пройшли свою апробацію на 19 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах, на кожному з яких автор брав безпосередню активну участь, зокрема, виступаючи з проголошенням доповідей, де висвітлювались окремі важливі результати, отримані в ході проведення дослідження, а саме: II-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2009); круглому столі молодих вчених на тему «Принципи верховенства права і законності: проблеми праворозуміння та застосування» (Київ, 2010); III-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2010); IV-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2011); Міжнародній науковій конференції «XXIV-ті Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського» за темою: «Людина та світ: способи та аспекти взаємовпливів» (Львів, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Одинадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 2012); Міжнародному «круглому столі» за темою: «Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (Львів, 2012); Міжнародній науковій конференції «Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» за темою «Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей» (Острогор, 2013); IV-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «На шляху до синтезу філософії, науки та релігії» за темою «Людина. Всесвіт. Абсолют. Класичний, некласичний, постнекласичний та езотеричний підходи» (Львів, 2013); XXV-тих Міжнародних людинознавчих філософських читань «Гуманізм. Людина. Екзистенція» (Дрогобич, 2013); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 20-тій річниці філософсько-теологічного факультету «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» (Чернівці, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Історія філософії у вітчизняній духовній культурі» (Полтава, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «VII Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького» (Київ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юридичної науки 2014» (Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки філософського факультету – 2014» (Київ, 2014); VI-й Міжнародній

науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 2014); VIII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (Суми, 2015); Міжнародній науковій конференції «Одинадцять юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи» (Київ, 2015); Міжнародній науковій конференції «Чотирнадцять осінні юридичні читання» (Хмельницький, 2015).

Окрім того, положення дисертації знайшли своє втілення та підтвердження у власній різноманітній багаторічній юридичній практиці автора.

Публікації. За темою дослідження було опубліковано 49 праць, з яких 1 одноосібна монографія, 27 статей у наукових фахових виданнях України (12 із яких включені до наукометричних баз даних) та 2 – в іноземних періодичних виданнях. Крім цього апробація була додатково здійснена в інших публікаціях (2 нефахових правових журналах, 16 опублікованих тезах виступів на наукових конференціях, 1 колективній монографії). Також за підсумками дослідження була видана окрема монографія, що висвітлює основний зміст положень та висновків дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації обумовлена предметом дослідження, визначається поставленою в роботі метою та обраною для її досягнення методологією. Робота складається із вступу, п'яти розділів (які включають у себе 14 підрозділів), висновків до них, загального висновку, списку використаних джерел (нараховує 753 найменування). Повний обсяг роботи становить 425 сторінок, із них – основний текст 321 сторінка, 78 сторінок займає список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** здійснено обґрунтування актуальності теми роботи, з'ясовано стан дослідження проблеми, на вирішення якої спрямований науковий пошук в дисертації, вказано зв'язок роботи з науковими планами, програмами, зазначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено його методологічну основу, охарактеризовано наукову новизну та розкрито практичне значення отриманих положень, наведені відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження, описано його структуру і обсяг.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження юридичної реальності» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження проблеми юридичної реальності»* здійснюється детальний критичний огляд наявної літератури за темою дослідження. При цьому, в такому контексті, аналізуються всі відомі сьогодні найбільш вагомими за своїм науковим значенням праці авторів вітчизняної та зарубіжної науки. Окремий наголос робиться на бібліографічні джерела, що лягли в основу для проведення дослідження, виступивши його початковим підґрунтям.

Констатується, що нині, як показує практика, в українській науці, на відміну від іноземної, зокрема, «західної», поняття «юридична реальність» зовсім не вживається. В українських наукових джерелах як заміник цього поняття застосовується лише термін «правова реальність», що, однак, є методологічно неграмотно при описі утвореної на основі пізнання *jus* дійсності, адже в такому випадку упускається гносеологічний компонент. Однак, навіть таке поняття, попри те, що використовується досить тривалий період часу, вживається у доволі різноманітних контекстах і значеннях.

Зауважується, що деякі науковці доволі часто користуються цим терміном, хоча не завжди розуміють його значення. Натомість, всупереч встановленим суворим та жорстким науковим критеріям, такі автори трактують це поняття, даючи йому власні різні варіанти пояснень, що у переважній більшості є не правильним. Тобто, такі визначення даються на власний розсуд та використовуються безсистемно, ситуативно, там, де і як зручно кожному окремому вченому. Як основне пояснення цьому в роботі підкреслюється, що на усьому пострадянському просторі явища юридичної реальності розглядаються переважно з позиції теорії держави і права або тими, хто позиціонує себе «чистими» філософами, при цьому відносячи себе до певної вузької «школи». Тобто, у підрозділі зроблено загальний висновок, що у вітчизняній науці, загалом, вказана тема знаходиться поза своїм системним дослідженням.

У підрозділі 1.2 «*Методологія дослідження юридичної реальності*» проведено огляд існуючих нині технік наукового пізнання і на цій основі виведено необхідну для проведення дослідження методіку.

В такому аналізі поняття методології проєкціонується на вирішення поставлених в роботі завдань. Виходячи з цього обумовлено відповідні засоби дослідження та визначено план тактико-наукових дій з його проведення. Здійснено обґрунтування обраних методів, на підставі чого зроблено попереднє формування змісту наступних розділів.

Зроблено висновок про те, що в методологічному плані особливості юридичної реальності полягають в наявності у ній своєрідного поєднання та взаємодії її власних структурних компонентів, зумовлених, насамперед, специфікою такого об'єкта, особливостями його змісту і функціонуванням тут активних онтогносеологічних явищ, що передбачає необхідність використання відповідних філософсько-теоретичних конструкцій, принципів, засобів, а також спеціально-побудованої для цілей технології дослідження, з врахуванням цих нюансів.

Визначено, що методологія розв'язання гносеологічних проблем здійснюється через онтологію, як і навпаки. Саме така комплексна взаємозумовленість і визначається як філософсько-теоретична передумова осмислення визначеної в роботі проблематики. Тобто така детермінація онтології

та гносеології розглядається як основна методологічна передумова існування юридичної реальності.

Наголошено, що принциповою є позиція, згідно з якою проблема комплексного методологічного підходу зводиться до вирішення питання оптимального співвідношення дослідницьких принципів і засобів, їх безпосереднього застосування при аналізі явищ юридичної реальності на основі застосованих в дисертації сучасних світоглядних установок та демократичних ціннісних орієнтацій.

Розділ 2 «Методологічні засади онтології юридичної реальності» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Історія розвитку онтологічної ідеї»* здійснено діахронічний екскурс в історію становлення та розвитку наукових положень про буття та його зміст.

Простежуючи в такому аналізі шлях формування онтології до наших днів, виділено основні етапи генезису останньої. Так, визначено, що історичний відлік спроби розробити універсальне вчення про буття можна вести вже з античних часів. І особливо рельєфно це прослідковується на фоні еволюції філософського мислення Давньої Греції, де думка про світоустрій у своєму розвитку пройшла шлях від найпростішої міфологеми (теогонії) до першої постановки питання в категоріально-методологічному руслі. Із античної доби онтологічна проблема історично переходить в Середньовіччя, де на початку визначається суворим монотеїзмом, але поступово зусиллями схоластів теологічна тема починає витіснятися наукою. Ще більше цьому процесу сприяє Відродження та Новий час. Свого піку така онтологічна раціоналізація набирає наприкінці XIX ст., коли «позитивістський» погляд на буття стає домінуючим у теоретичній думці. Починаючи з першої третини минулого століття починається зворотній рух «від сушого до належного». І в цьому зв'язку онтологічне питання, зокрема, через феноменологію та екзистенціалізм, розроблених на базі установок «філософії життя», – знову набирає ірраціоналістичних обрисів. Сьогодні ж, у новому тисячолітті спостерігається період, коли «наука» при роз'ясненні «космічних» питань «вперлася» у чисту метафізику.

У підрозділі 2.2 *«Сутність буття як основної онтологічної категорії»* підкреслено, що існуюче буття, як діюче нині «онто», отримавши життя у вигляді наявної дійсності, виявляє себе через різноманіття одиничних речей, явищ і процесів. Останні ж, – поміщені в конкретний універсум простору й часу, та пов'язані одне з одним відповідними конфігураційними, синергетико-детермінічними реляціями. Інакше кажучи, цей світ, будучи просякнутий власними внутрішніми зв'язками, розвивається за своїми наперед визначеними для нього правилами. Він становить певну самодостатню, законотвірну реальність. Тут, оскільки просто так нічого не виникає, все обумовлене причинно-наслідковими зв'язками. Тому

кожній речі відповідає свій суворо визначений тип буття як універсальний спосіб її даності. Своєю чергою, будь-який предмет дійсності передбачає реальність існування самого себе і в цьому полягає його «онто». Загалом же, цей «вічний рух» в природі зберігається завдяки системі свого буття, підштовхуючись в своєму розвитку дією відповідних різнонаправлених сил, об'єктивно будучи, однак детермінічною заданістю Загальної ідеї. Ці закони і надають абсолютному «онто» відповідної цілісності. І саме на такій логіці, в процесуальному плані, побудоване все наше буття. Вона ж, відповідно, присутня і у взаємопричинності й «ідеального», і в матеріальній частині «онто».

У підрозділі 2.3 «Філософсько-теоретичні основи правової онтології» встановлено, що саме буттєвий зміст права у його модальності є наріжним каменем усіх юридичних парадигм. Саме в такому ключі й були проаналізовані юснатуралізм, юрпозитивізм, кауфманізм та юрінтегративізм. Попри це, встановлено, що застосування зазначених широко відомих нині юридичних методологій для прояснення картини режиму дії права, не дало бажаного, ефективного та відчутно позитивного результату. А тому не принесло очікуваних дивідендів з розкриття природи юридичної реальності загалом.

Підкреслено, що сьогодні існує низка проблем, пов'язаних з праворозумінням, які вимагають свого невідкладного, передусім, системного методологічного вирішення. При цьому, інтегративістський підхід та численні його різновиди до проблеми занадто спрощені: необґрунтовано завищена кількісна оцінка і упущена змістовна сторона питання. Причини невдач решти трьох напрямів мають інший характер. Вони криються в не виправдано вузькому трактуванні змісту поняття *ius*. У цьому випадку останнє безпідставно поширюється лише на один бік права чи його прояв, і за рамками аналізу при цьому залишається інший. Висновки ж про те, наскільки розкриті це поняття, можна зробити лише базуючись на більш широкому і глибокому аналізі. Причому, достовірні умовиводи в цій галузі неможливо засновувати без додаткових розгорнутих опрацювань і більш якісного та детального дослідження, що і має скласти основу для сучасної правової онтології.

Розділ 3 «Методологічні засади гносеології юридичної реальності» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Історія розвитку гносеологічної ідеї» піддаються аналізу найбільш важливі гносеологічні парадигми починаючи від періоду Стародавнього світу і закінчуючи нашим часом. Відповідно критично осмислюються здобутки та прорахунки основних теорій пізнання усього цього історичного проміжку. Водночас, окремо наголошується, що в цьому підрозділі не переслідувалась мета дати повний і вичерпний аналіз усіх форм, в яких історично виявлялася та чи інша гносеологічна ідея. Завдання

його полягало лише в тому, щоб показати ті основні аспекти досліджуваної проблеми, які в різні епохи актуалізувалися, будучи вираженням особливостей домінуючої на той час філософської школи. Між тим, якраз це і допомагає сформувати загальне уявлення про генезис теорії пізнання, усі її етапи народження, розвитку та сучасний стан. Звідси ж можна вивести і основні проблеми гносеології в історії людського світогляду та філософської думки, при цьому, виявивши її головний внесок у розвиток наукових знань загалом.

Насамперед встановлено, що як і у випадку з онтологією, гносеологічна тематика піднімається людським мисленням із перших античних часів. При цьому, як і вчення про буття, еволюція теорії пізнання здійснювалась паралельно із розвитком загальносвітової думки, відчуваючи на собі всі відповідні методологічні пертурбації. Усе зазначене характерно виводиться через здійснений історично-порівняльний аналіз найвідоміших сьогодні гносеологічних концепцій. Так, підкреслено, що становлення і поступова методологічна розбудова вчення людини про пізнання відбувалися у постійній боротьбі агностичних, скептичних та оптимістичних ідей про можливість осмислення розуміння навколишнього світу, в діалектиці «віри в розум» та абсолютного ірраціоналізму. У цьому зв'язку розкривається процес становлення гносеологічної проблематики, розглядаються особливості «класичної теорії» із проведенням аналізу методологічних основ останньої.

Окремо висвітлюється процес набуття теорією пізнання домінуючої ролі в філософії та культурі у другій половині XIX – першій половині XX століття. Аналізуються основні гносеологічні моделі, які існують в сучасній філософії. Зокрема, стосовно сьогодення робиться висновок, що основною тенденцією стає розрив із постмодернізмом та повернення до класичної метафізичної методології соціально-гуманітарного знання. При цьому показано методологічну обумовленість посилення тенденцій гносеологізації провідних філософських напрямів сучасності.

У підрозділі 3.2 «Сутність пізнання як основної гносеологічної категорії» крізь призму аналізу центрального питання гносеології відбувається загальнометодологічне знайомство із цим вченням, як особливою галуззю знань, що включена в філософію.

Передусім досліджуються такі важливі пункти загального плану: проблема осягнення сутності буття в філософії; обґрунтування знання і способів його досягнення; гносеологія як розділ в теорії осмислення світу з визначенням її місця у цій системі, основних цілей і завдань. При цьому, початковий методологічний акцент робиться на вирішенні таких питань: що таке процес отримання інформації людиною, як він відбувається і чи можливий він взагалі? На підставі цього розкривається відповідна проблематика: сутність гносеологічного механізму, його структура, принципи

та особливості, предмет та суб'єкт. Причому, пізнання описується у вигляді операції з означення інтерпретатором дійсності як активна форма свідомості. В результаті цього, при аналізі «загального» та «окремого», у процесі з осмислення світу виводяться його герменевтичний та епістемологічний рівні. На прикладі гносеологічного «руху» інформації від відображення матеріального – до відбиття психічного, з дослідженням фізичної основи проявів духовного сприйняття, та з врахуванням «конкретного» і «абстрактного» на інтерпретаційних «щаблях» емпірії та теорії, показано, яку роль під час пізнання виконують «розумові» та «ірраціональні» методи. В цьому відношенні розглянуто поняття «логічного» та «чуттєво-інтуїтивного»; окремо охарактеризовано основні форми, прийоми і засоби наукового пізнання. Проводиться дослідження загального епістемологічного питання про філософське розуміння істини та її критеріїв, зокрема, як один з них аналізується практика.

У підрозділі 3.3 «Філософсько-теоретичні основи правової гносеології» підкреслено, що з точки зору поставленої мети дослідження важливо основну увагу зосередити саме на існуючому стані розвитку правової гносеології: які саме науково-юридичні завдання вона розв'язує, який її методологічний інструментарій, потенціал тощо. Нині існує чимало фундаментальних досліджень і у світовій, і у вітчизняній науці, що розробляли той чи інший історичний етап людського розуміння права, були детально розглянуті відповідні еволюційно-знакові концепції. Водночас, сучасний стан правової гносеології багато в чому залишається не повною мірою та достатньому рівні визначеним й систематизованим, тобто – концептуально малодослідженим. З огляду на це, першочергово, з сучасних філософсько-методологічних позицій відбувається вирішення таких питань: сутність, предмет та об'єкт вивчення правової гносеології як науки про закономірності юридичного пізнання, специфіку його структури в аспекті загального співвідношення герменевтичних та епістемологічних чинників. При цьому, така теорія розглядається як необхідна умова функціонування самого *jus*. Тобто при формуванні «зовнішньої» частини юридичної реальності виступає як її методологія у вигляді техніко-прикладного, підсумкового результату досліджень в сфері реалізації *jus* через трансформаційний перевід останнього зі сфери належного у соціальне суще. Подібний розгляд дозволив вивести гносеологічне обґрунтування змісту *jus* у формі *lex*, як основної мети вчення про пізнання права. Основне ж завдання для такої теорії – формування методу, який би наближав до реальної онтології правової дійсності. В залежності від ступеня досягнення цієї мети і показується як відбувається процес пізнання права та що використовує цей вид регіональної гносеології для його осмислення. Перспективи ж розвитку такого напрямку науки пов'язані з виробленням дієвих шляхів оптимізації

юридичної реальності через інтенсифікацію у ній всіх пізнавальних складових.

Розділ 4 «Юридична реальність як онтологічна форма існування права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Онтологічна суть юридичної реальності як буття права» здійснюється методологічне дослідження філософсько-теоретичного виміру загальної онтологічної сутності юридичної реальності за напрямом буттєвого аналізу існування її основних структурних частин: природного та позитивного права.

Тому відбувається дослідження питання змісту юридичної реальності (права) та особливості її основної форми прояву в соціумі (закону). І, насамперед, доведено можливість та необхідність існування *ius* поза людським пізнанням як іманентної субстанції. Наголошено на тому, що саме за допомогою формування державного закону така ідеальність перетворюється у суб'єктивну дійсність офіційного нормотворця в суспільстві як бажаного з позиції останнього для сприйняття, засвоєння та реалізації в діях кожного члена соціуму правила поведінки. Останнє ж, для надання йому обов'язковості підкріплюється інституційно. Тобто формуванням апарату, з відповідно наділеними від імені держави повноваженнями з контролю за виконанням норм, діючих в суспільстві позитивних законів. Водночас, встановлено, що вирішення проблеми релевантності створення з подальшою реалізацією через державне санкціонування будь-яких юридичних конструкцій суспільних відношень можливе лише при орієнтації саме на право. В результаті зазначено, що юридична реальність постає як постійно існуюча у бутті система *ius*, на базі якої і має формуватися у суспільстві результат її пізнання. І в цьому плані *lex* повинна утворюватися тільки як похідна вторинність *ius*.

У підрозділі 4.2 «Природне право як метафізичний рівень буття юридичної реальності» підкреслено, що основна онтологічна властивість права – виступити одним із законів буття, який покликаний підтримувати баланс інтересів екзистенцій в суспільстві. На основі цього розбирається основне джерело походження *ius*. Тобто виводиться те, що гіпотетично передувало створенню правової реальності як основна умова для початку її зародження. При цьому доводиться, що оскільки в *ius* запрограмоване регулювання певної моделі суспільства, яка передбачена саме для існуючого виду буття, то в результаті такої експлікаційної детермінації обґрунтовується поняття відповідної соціальної константи. Остання ж саме так стає матеріальною причиною для процесуального правового регулювання для нашого всесвіту. В результаті чого, нормативність постає у вигляді методу пізнання соціальної реальності, як основний елемент права, будучи гносеологічним результатом (в т.ч. і шляхом обрання відповідних параметрів справедливості) при створенні *ius*.

Показано механізм нормативної трансформації у *jus*. Тобто проясняється процес переходу визначеної для нашого буття справедливості, безпосередньо у певне правило поведінки. При цьому, встановлено, що в такому акті утворення *jus*, концентрованим виразом нормативності – є найбільш високого ступеня раціоналізм. Адже «технічна» сторона формування природного права передбачає собою ідеальне узгодження між собою гіпотези, диспозиції та санкції. І в цьому процесі «прописування» положень першого – досконале встановлення чітких умов для дії норми *jus*. Натомість, невизначеність істинності та хибності, як первинна причинність для формулювання обов'язкового (дозволеного/забороненого) типу поведінки в структурі правила, виступає диспозицією. Відповідно, санкція утворюється як наслідок за помилки пізнавального юридичного процесу.

У підрозділі 4.3 «Позитивне право як суб'єктивний рівень буття юридичної реальності» з відповідним обґрунтуванням утверджується теза про те, що будь-який позитивний закон, в силу його постійної змінності, слід розглядати як соціальний експеримент з урегулювання суспільних відносин. Відповідно, *lex*, на противагу статичності єдино зафіксованої у бутті догми *jus*, виступає лише як специфічна форма динамічного соціального пізнання, що є історично мінливою. Саме тому, незважаючи на свою офіційну обов'язковість, нормативність законодавця завжди носить лише відкритий для повсякчасних змін характер. В результаті цього, якщо позитивний закон – це пізнання соціумом правової реальності, то в такому разі, за рахунок його непостійності, у цих нормах завжди спостерігається змитість істини *jus*. В силу таких обставин людство досі і не змогло створити для себе ідеальних регуляторів суспільних відносин. Ті ж норми законів, що коли-небудь приймалися в соціумі – мають лише виключно суб'єктивний характер уявлень про те, як має виглядати дійсне право, що діє в нашому бутті. З іншого боку, справжню демократію без *jus* не побудуєш. Тож, така невідповідність між *jus* та *lex* є основним генератором постійних суперечностей та соціальних вибухів в кожному суспільстві. Відтак, потрібно, щоб норми права не просто з'явилися в законах, але й реально діяли, тобто були використані за призначенням.

Розділ 5 «Юридична реальність як гносеологічна форма існування права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Гносеологічна суть юридичної реальності як буття права» підкреслено, що для соціуму *jus* існує лише в пізнанні. При цьому, процес такого перетворення *jus* у відповідній діяльності суб'єкта здійснюється за схемою *правова дійсність*–закон–поведінка людини. Відтак, така нормативна трансформація розглядається крізь призму загального механізму дії соціального пізнання. На підставі цього висвітлюється ключова, типово-факторна методологія, характерно виражена під час розв'язання со-

ціальним інтерпретатором гносеологічних проблем в конкретних умовах юридичної реальності. В такому ж ракурсі піднімається для дослідження й проблема регулятивної ефективності правових та позитивних норм, як одне із важливих для цієї сфери «пізнавальних» питань.

Отже, першочергово, досліджено такий перелік і теоретичних, і практичних проблем: гносеологічна суть пізнання права в екзистенціалістському взаємозв'язку *jus*, *lex*, буття людини та її почуттів. При цьому, в сенсі загальної соціальної обумовленості суспільного регулювання, але, поруч з тим, індивідуальним виконанням будь-яких норм вже на рівні конкретного суб'єкта, особлива увага акцентується саме на антропологічному вимірі такого процесу, зокрема, із залученням ідей біхевіоризму, фрейдизму та інших наукових напрямів, що спеціалізовано вивчають внутрішньо-психологічні явища. Тим самим, в результаті здійснення такого аналізу підтверджено, що онтологічні характеристики об'єкта правовідносин безпосередньо залежать від гносеологічних властивостей соціального інтерпретатора. Тобто, саме друге є основною визначальною умовою пізнавальної динаміки змісту першого, що і формує обсяг виконання встановлених у суспільстві правил. Зокрема, що стосується з'ясування людиною для себе відповідного кола прав і обов'язків при вчиненні нею тієї чи іншої поведінки. Тож, досліджуючи реалізацію *jus* у соціумі у вигляді пізнання, доводиться, що визначення меж змісту нормативності *jus* є спільний комунікаційний результат (суспільства та кожного його члена) гносеологічних процесів при побудові юридичної реальності.

У підрозділі 5.2 «Герменевтичний вимір пізнання в юридичній реальності» розглянуто процес правопізнання як основну герменевтико-юридичну проблему. Відповідно, показується безпосередній механізм інтерпретації *jus*. При цьому, зазначений акт, що складається із стадій розуміння, тлумачення та застосування права в контексті вирішення конкретної життєвої ситуації проаналізований і на метафізичному, і на раціональному рівнях. Тому для цього виду інтерпретації не просто показується загальна роль найбільш важливих детермінантів, зокрема, інтелекту, розуму, ерудиції, логіки, свідомості, почуттів, інтуїції, політичної доцільності, але й детально розбирається їхня дія при здійсненні такого осмислення.

Відтак, розглянуто такі питання: процес щодо отримання вирішення юридичної справи, як рух від «невідомого» до результату пізнання *jus* в конкретиці «факту». Тобто, так виводиться процесуальний шлях отримання такого роду інформації. При цьому, статична сутність норми права аналізується за допомогою творчої активності суб'єкта. Поруч з цим досліджуються й особливості пізнання основних видів юридичних фактів. Тим самим, в герменевтико-методологічному плані розкривається сутність того, в чому проявляється специфіка останніх в структурі правовідносин. При цьому доведено: в своєму підсумку, будь-яка інтерпретація, що здійсню-

ється через юридичне мислення, є своєрідною експериментальною комунікацією в нормативному полі суб'єкта та суспільства на предмет вчинення особою власної поведінки. Після чого шляхом онтогносеологічного аналізу остаточно обґрунтовано юридичну кваліфікацію як герменевтичну модель взаємодії абстрактної норми права з відповідно кореспондуючою їй у зв'язках акциденцією у соціумі.

Водночас зрозуміло, що розбираючи герменевтичні характеристики суб'єкта правопізнання необхідно брати до уваги і основну градаційну класифікацію такого виду інтерпретатора, в залежності від його відповідної підготовленості до сприйняття *jus* та *lex* на: професійне (законодавець, суд, адвокати, прокурори, нотаріуси, юрисконсультанти, фахові науковці); обивательсько-пересічне, згідно умов власного побутового середовища проживання, що відображаються у свідомості при осмисленні феноменів цієї сфери. Причому, виводячи таким способом цілісний характер аксіопізнавальної природи соціальних взаємодій в аспекті нормативності, слід враховувати і механізм безпосередньої та опосередкованої дії національно-детермінаційних елементів та історичних чинників на гносеопроцеси, що відбуваються при побудові юридичної реальності.

У підрозділі 5.3 «Епістемологічний вимір пізнання в юридичній реальності» досліджується поняття, структура правового знання та методи його перевірки. Окремо аналізується сутність чистої інформації, що може бути отримана в ході юридичної інтерпретації. При цьому, центральною проблемою виступає питання стосовно того, чи існує взагалі правова істина. І якщо так, то що є її мірилом. Звідси і виводиться головна методологічна тема юридичної епістемології – істинність правознання.

В результаті, насамперед, розглянуто такі положення: проблема досягнення адекватних знань про світ у філософській епістемології в контексті основних концепцій «алетейі» в сучасній науці. Після цього проводиться методологічний аналіз ступеня відповідності результатів правоінтерпретації дійсному змісту *jus* в розрізі понять об'єктивної, абсолютної та відносної істини. Досліджується ефективність практики як критерію отримання повної алетейі в умовах юридичної реальності. При цьому, детально розглядається проблема істини в кримінальному та цивільному праві. Окремому аналізу піддається специфіка алетейі в процесуально-юридичній галузі. Аналізуються шляхи усунення і загально-матеріальних хиб в нормативності *lex*, й іншого роду суб'єктивних помилок в ході пізнання істинності права.

ВИСНОВКИ

У роботі подано сучасне теоретичне узагальнення та нове вирішення важливої наукової проблеми, що виявляється у комплексному філософсько-

методологічному дослідженні формування та розвитку юридичної реальності з виробленням її сучасної концепції.

В ході опрацювання теми дисертації виявлено, що утворення юридичної реальності відбувається в особливий онтогносеостичний спосіб, як буття регламентація людської поведінки, закріплюючи її у відповідних правових нормах, спрямованих на встановлення, підтримання та усунення усіх можливих конфліктів в суспільстві. При цьому, *ius* у своєму прояві в режимі пізнання через *lex* обумовлено тим, що кожна цивілізаційна формація використовує різні соціальні регулятори відповідно до конкретних історичних умов, в яких вона перебуває. Тобто реалізація права в соціумі, а відтак і побудова юридичної реальності залежить від рівня власного розвитку суспільства, оскільки повною мірою відповідає соціальному, духовно-культурному та економічному спектру обставин, що склалися на момент такої інтерпретації. Водночас, щоразу створюючи *lex* у вигляді засобу для нормативної оцінки та впливу на людську поведінку у суцшому, держава в ході такого впорядкування має повсякчас орієнтуватися саме на *ius*, як єдину субстанцію належного, що репрезентовано відображає відносини залежної взаємодії між кожним суб'єктом та встановленим змістом справедливості для нашого світу, під час утворення останнього. Здійснений аналіз існуючих сьогодні різних філософсько-правових поглядів на методологію пізнання юридичної реальності, а також самостійне авторське дослідження специфіки такої буттєвої системи, проведене на базі онтогносеології, дозволило виявити та з'ясувати особливості праворозуміння, а також напрацювати обґрунтовані підходи, які необхідно застосовувати у суспільному регулюванні. В результаті цього, шляхом описаного алгоритму, в дисертації не тільки поставлено, але й розв'язано наукову проблему, що полягала у створенні загальнотеоретичної концепції осмислення юридичної реальності, виходячи з урахуванням її сутнісних статичних ознак та динамічних властивостей. Тож, в підсумку, у зроблених висновках відображено основні результати такого дослідження.

1. Юриспруденція вивчає право лише як факт. Філософське ж завдання, тут, – обґрунтувати цю частину дійсності. Причому, показуючи підстави цього явища, мислителі саме так повинні обслуговувати сферу здійснення права у реалізаційному пізнанні життя людини. Й усе це – розв'язання великого та специфічного методологічного питання про юридичну реальність. В цьому плані, безпосереднім предметом філософії права – є ідея *ius*, і її зміст у належному, і реалізація у суцшому через *lex*, й далі – процес її виконання в безпосередніх людських діях. І увесь цей статично-динамічний конгломерат утворює складну структуру. Він же є й тим, що ми називаємо юридичною реальністю. Своєю чергою, визначення суті останньої, породило величезний історичний спір про право, який триває і донині. В самому

ж цьому питанні і знаходиться вістря наконечника усієї юриспруденції. При цьому, під праворозумінням можна мати на увазі зміст самого *jus* (його онтоархітектоніку) або ж сутність процесу пізнання *jus* (тобто гносеоідентифікаційність цього явища). Відповідно, і юридичну реальність можна розглядати з таких же позицій, тобто, і онтологічний, і гносеологічний феномен. Але для охоплення дослідження усієї сутності цього поняття, логічно допустити, що більш методично грамотно та коректно, роботи це у комплексі саме таких підходів, в їх взаємонакладенні.

2. В розв'язанні конкретного юридичного випадку важливі і онтологічні складові, і гносеологічні дії з їх отримання. Що за норма *jus naturale* має бути гіпотетично використана як вказівки для вирішення – це «питання буття», а от безпосереднє її застосування у конкретиці справи людиною – є сучасно «пізнавальним предметом».

Отже, що є право і як його пізнати? – це основоположні питання юриспруденції. Усі інші, – лише їх продовження у розвитку. Тож, онтологія та гносеологія права – дві «медальні» сторони однієї юридичної реальності. Все решта носить допоміжний характер, впливає з них. Головне ж методологічне завдання для усіх нас, постає в тому, що необхідно, і в теорії, і на практиці, пов'язати об'єктивне значення права з автономією його інтерпретації, тобто встановити точку примирення в єдності між юридичними онтологією та гносеологією.

3. Необхідність у праві була зумовлена наявністю необмеженої природною свободою екзистенції. Спільне ж проживання таких максимум завжди утворювало конфлікт, численні суперечності, які потребували свого вирішення. Кожне «Я», як інакшість, неминуче протистояло буттю Іншого, що і породжувало та підтримувало постійну напругу протистояння в суспільстві. Визначення меж огороження світів екзистенцій стало першою потребою аби суспільство не зруйнувалось та продовжило свій розвиток. Спілкування із собі подібними зі спірних предметів стало не розв'язуваною справою. Тож, зняття цієї постійної напруги вимагало наявності єдиної для використання усіма членами соціуму виміральної «рулетки». Відтак, з'ясувалось, що кожний має самообмежитись, віддати частину своєї свободи на користь формування спільної. Тому саме право стало виходом із такої ситуації суперечок, що була породжена дефіцитом узгодженості в умовах постійного соціального «тертя». Пізнання ж *jus naturale* і породило процес формування нами юридичної реальності.

4. Головний зміст права – це встановлення необхідної рівноваги між свободою екзистенцій, максимальне можливе, найбільш оптимальне співузгодження основ загального та одиничного в спільному проживанні. Утвердження такого компромісного порядку, при якому б реалізація індивідуальної волі не завдавала б шкоди солідарності, як умові співіснування ра-

зом. З іншого ж, боку друге не повинно здійснюватися за рахунок подавлення першого. Тобто завдання права полягає у забезпеченні самореалізації можливостей особи так, щоб вона не пригнічувала екзистенційні рамки «чужих». А відтак, і не порушувався б колективний союз усіх осіб, поєднаних одним простором та часом проживання. І в цій мірі розумності, як вияву природної справедливості, знаходить своє дійове вираження повага до святості автономії індивідуума в його гетерономних відношеннях до ближньої особистості.

Право за своєю структурно-функціональною сутністю є згрупований комплекс відмежованої вибіркової множинності однотипних елементів належного, що у своїй інтегрованій онтозалученості знаходяться в узгодженій взаємодії, становлячи сукупну єдність впорядкованого цілісного утворення, і, тим самим перебуваючи в одній площині відношень та володіючи відносною самостійністю, стійкістю та автономністю свого функціонування у зовнішньому середовищі суцього для досягнення чітко заданих цілей, – отримує характер визначеної спрямованості на створення найбільш ефективного сфокусованого результату нормативного врегулювання міжсуб'єктивних відносин для цього виду буття.

5. Право, загалом, – це стійкий світопорядок, який покликаний забезпечувати спільне існування людей у мирі, відповідно убезпечуючи їх від колізій інтересів групи і особистості, бездоганно вирішуючи (в плані досягнення справедливості конкретного випадку) конфлікти проблем розподілу, що виникають на цій основі. Розв'язання такого завдання в суспільстві здійснюється через відповідний механізм необхідного компромісу. Усе це для дієвого виконання в суцшому з необхідністю передбачає потребу в інституціонуванні юридичних процесів зі створенням відповідних суспільних (державних) органів, в ідеалі підвладних лише здійсненню ідеї *jus naturale*.

В свою чергу, онтологічно, *jus naturale* становить сукупність юридичних норм одного змісту, натомість в гносеологічному відношенні – це звід правил, що містить в собі безмежне коло можливих суб'єктивних значень. Однак з останніх усі є неправильні, за виключенням одного, яке відпочатково буттєво сформоване та автентично закладене у світ. Тож завдання людини зупинитися саме на тому, єдиному варіанті. І сьогодні є всі достатні підстави вважати, що саме *jus naturale* і слід розглядати як по-стійно-діючу ідеальну систему загальнообов'язкових правил поведінки, закладену в основу існування усього нашого буття, в частині функціонування у ньому суспільства. Значення цих норм не залежить від суб'єктивної згоди, а отже й від позитивних законів. Ці вимоги лежать в основі наявного світового порядку, визначають його: сама природа речей, людини та життя впливають з них. І лише воно є основною підставою для оцінки чинних нормативно-правових актів та усіх інших процесів, що здійснюються в юридичній реальності.

6. Спочатку ж, *jus*, як сукупність ідеальних норм, вироблених для буття, існувало «саме-в-собі», не затребувано. Тобто поставало лише як чиста правова реальність. Коли ж ми нею «зацікавились» у спробі її проявити з метою адекватного врегулювання наших суспільних відносин, тоді і розпочалась гносеологія *jus*, приєднавшись до його онтології. Отже, з'явилась дійсність, створена людськими пізнавальними зусиллями з відповідною спробою побудувати її на живильній енергії змісту *jus*. Те, чим право «обросло» завдяки соціальній суб'єктивності і стало юридичною реальністю.

Насамперед, юридична реальність – це саме *jus naturale* та те гносеологічне поле, яке функціонує навколо нього, постаючи у вигляді за-своєння суб'єктом дійсності в системі правових категорій та інших відповідних інтерпретаційних дій, що знаходять свій завершальний вияв у нашій безпосередній суспільній поведінці.

Додатково можна визначити, що за своєю кінцевою структурою, де виявляється її конкретний зміст дії, юридична реальність – буття, сформоване суспільством в результаті пізнання права шляхом його зовнішнього відтворення через формування своєрідної локалізованої системи інтерпретації у вигляді спеціального механізму генетично пов'язаних між собою явищ в розгалуженості їх зв'язків з іншими спорідненими феноменами та фактами дійсності, які з них випливають. Основними частинами цієї конструкції виступають саме *jus naturale* (як базисний фундамент) та законодавство (її несучі стіни). Відповідно, до елементів цього онтогносеологічного феномена, передусім, також відносяться, і право- свідомість, порядок, охоронні та застосовні органи тощо. Тобто все те, що пов'язане з пізнавальним процесом реалізації *jus* у нашому соціумі. Водночас, важливо в такому сенсі зробити і таке цінне зауваження щодо структури цього явища. Якщо ми говоримо «правовий», – маємо на увазі онтологічний рівень (тобто чисте *jus*), а коли вживаємо поняття «юридичний», – то гносеологічний ярус (як знання про *jus naturale*, включно із останнім, у вигляді основи для їх отримання) цієї системи.

7. Отже, правова онтологія – це наука про буття *jus*, його внутрішній зміст та форму існування в суспільстві у вигляді окремої реальності як сукупності функціонування відповідних феноменів в соціумі. При цьому, розкриваючи основну сутність юридичних явищ, вона має допомагати індивіду краще орієнтуватися під час реалізації норм як складному гносеологічному процесі. Ця обставина виявляється вкрай важливою для усіх нас без винятку, адже перед будь-якою нашою дією, відповідно до сукупного сенсу правового життя, останнє попередньо завжди доводиться з'ясувати. І краще це робити адекватними методиками. Тобто підходами, сформованими саме правовою гносеологією. Визначення ж останньої може мати такий вигляд. Отже, це є філософсько-правове вчення, в якому вивчаються

усі важливі юридичні проблеми, що стосуються загальних умов, сутності пізнання *jus*, можливості, межі та характеристики цього процесу, його форми, рівні та численні різноманітні відношення пов'язані із ними, а також досліджується достовірність отриманих відомостей, в комплексі з критеріями їх істинності.

8. Право, як і реальність, що нею визначається, побудовані на гносеопроекті юридичного буття (де герменевтика відповідає за хід цієї процедури, а епістемологія – за її якість). Й усе це обумовлено тим, що *jus naturale* не дане нам як фізична даність, а існує для людини лише у вигляді її динамічної дії-з-осмислення-*jus*. В свою чергу, суть ідеї права бути вичерпним світофундуючим фондом бездоганих правил, як об'єктивно створених інструкцій, безпосередньо вироблених для підтримання самого Життя. Функціонуючи саме за відповідно відведеними йому правилами, як один із онтозаконів, *jus naturale*, підправляючи наше життя у бік до визначено-встановленого балансу в природі, завжди готове для проявлення-реалізації в кожному соціумі. При цьому, однак, будучи тим, що є зручним для пізнання лише розуму, який досяг відповідного рівня. Тобто право проявляється у думці повною мірою тільки тому суб'єкту, хто спромігся отримати певний формат відповідного та достатнього високого мислення. В наслідок цього, лише постійно розвиваючи свою технологію юридичного «гносео», людина в результаті отримує можливість все більше дотягнутися до права, а відтак, перед нею все ширше розкривається зміст «онто» останнього.

9. Роль людини в юридичній реальності зводиться до виконання вже підготовлених для неї у бутті приписів права, – ось і все, що вимагається від кожного із суб'єктів. Але кінцевий вибір все ж залишається за людиною. Вона сама мусить вирішити для себе: чи робити все за правом. Тож, *jus naturale* є підготовленим для розуміння людини. Однак, все залежить, знову ж таки, від її бажання та докладених нею зусиль з пізнання права.

Сама ж юридична кваліфікація, як гносеологічний акт з'ясування, – це складна комбінаційна вправа для суб'єкта, в якій, насамперед, впізнаний ним факт вказує на право. Своєю чергою, ідентифіковане *jus naturale* знову зворотно повертає (необхідно скеровує) в своєму застосуванні-уточненні до фабули справи. Лише так, через шаховий алгоритм неодноразового повторювання, у спрямуванні від факту до права, та навпаки, постійного вибору, в підсумку і реалізується юридична ідея.

10. Нині, важливо, щонайперше, звернутися до стратегічного проектування програми психолого-екзистенційних умов гармонізації соціально-правової ситуації розвитку в Україні; моделювання «ідеальної» схеми динаміки прояву своєї ідентичності суб'єкта; розгляду можливих варіантів та обґрунтування шляхів такого переходу. Усе це дозволить відновити в категоріальних «правах» таку універсалью, як «*jus naturale*» і остаточно по-

долати безальтернативність опозиціоністського дискурсу жорсткого позитивізму в сфері юриспруденції.

Необхідно, щоб у законах загалом закріплювався такий юридичний статус людини, який би створював найсприятливіші умови для її всебічного та гармонійного розвитку, дозволяв кожному бути творцем своєї долі, самостверджуватися як особистості, активно брати участь у справах суспільства і держави. Проводячи послідовну і неухильну лінію втілення в життя веління *jus naturale*, зміцнюючи режим максимально можливого розвитку екзистенції, держава забезпечує тим самим торжество буттєвої істини, сприяє утвердженню найгуманніших відносин між людьми.

Побудова правової держави – це торжество демократії, яка має долучити всіх членів суспільства до добровільної та активної участі в підйомі юридичного мислення і подальшій боротьбі за підвищення його якості, оволодінню всіма багатствами культурної спадщини попередніх епох і створення нової, сучасної культури пізнання *jus naturale*.

11. Що стосується найважливіших юридичних критеріїв, то вони повинні бути універсальними, комплексними та єдиними для всієї «світової карти права», інакше вона може стати спотвореною на догоду мапі політичній. Ідеологічні напластування, які привносить суб'єктивність, і чим обростає пізнання в кожному соціумі, не повинні затуляти собою юридичну основу. В результаті цього, позитивізм, що несе з собою теоретичний рівень осмислення гносеологічного образу юснатурального права, виявляється зовсім не зайвим при такому стані справ. Але, при цьому, він має бути повністю позбавленим ідеологічного навантаження, такого, зазвичай притаманного сьогодні – його передозування. А тому більш правильно говорити не про юснатуральний або юрпозитивістський напрями дослідження в юриспруденції, – а про структурно-системне, адже комплексом є сама юридична реальність, а кожен із зазначених філософсько-правових напрямів зосереджує свій потенціал лише на одній з її частин.

В цьому плані, питання про поєднання *jus naturale* із *lex* – онтологічне за формою, але гносеологічне за змістом. І тут важливо, щоб юрпозитивізм діяв в синхронному та нерозривному зв'язку з юснатурале. Тільки тоді можна досягти гармонії в проектуванні та вибудовуванні юридичної реальності, де б право (як «онто»), збіглися із нашим його розумінням (у вигляді «гносео»).

12. Правильне розуміння права, як адекватне встановлення його сутності – це необхідна умова адекватного застосування *jus*. Іншими словами гносеологія повинна об'єднатися в такому відношенні з онтологією. Відтак, слід мати на увазі, що принципово важливо надати більшої ваги значенню саме права як головному регулятору нашої поведінки. Натомість закон слід завжди перевіряти правом, адже перше це лише відображення другого. І це

«відбиття» може бути неправильним. Тож, без жодних виключень, головна вимога до реформування юридичної реальності в нашій державі, – це формувати усі нормативно-правові акти виключно взявши за основу положення *jus naturale*. Необхідність дотримання права має бути безумовна. З огляду на це, необхідно наполегливіше висувати тверде гасло все більшого розгортання положень *jus naturale* в соціумі і втілення їх в наше безпосереднє життя шляхом відповідного нарощування знань.

13. Вимоги часу диктують необхідність серйозних перетворень усієї системи нашого правозастосування. І передусім, поглиблення в ньому демократичних начал, глибшого вивчення фактичних обставин справи, посилення домінування *jus naturale* над позитивними нормами, тобто превалювання духу першого над другим тощо. Необхідність цього переконливо підтверджується аналізом причин правозастосовних помилок. Все це свідчить про те, що відповідність нормореалізації морально-етичним уявленням суспільства має базуватися на дійсних гносеологічних факторах розуміння усієї юридичної реальності.

В цих умовах необхідність набуття достатнього знання для розуміння юридичної дійсності вже не може бути поставлено під сумнів, а концепція професійного осмислення *jus naturale* повинна чітко і зрозуміло націлювати практику на виховання правового мислення, орієнтованого на найважливіші цінності сучасного співтовариства: безпека людського роду, розвиток світової культури, загальнолюдський гуманізм, ненасильницький соціум, адекватний порядок в суспільстві для розвитку в ньому кожної особистості тощо.

14. Уявляється, що закріплення в законі як однієї з цілей правозастосування твердження про справедливе вирішення справи сприяло б розв'язанню важливої для нашого суспільства проблеми досягнення юридичної істини. Природно, що на забезпечення встановлення останньої, загалом повинні бути спрямовані і практичні заходи щодо перебудови, створюваної нами дійсності у цій сфері. Але, насамперед, для підвищення ефективності правозастосування важливо всебічно оцінювати умови, якими воно забезпечується. У цьому контексті, очевидно, що одна з них – саме правильне розуміння *jus naturale*. Іншою важливою умовою ефективності правозастосування є законодавство, що формулює його мету. В свою чергу, це передбачає не тільки юснатуралістську обумовленість таких цілей, але і правильний вибір методів їх досягнення. Поряд з цим, важливий також пошук рішень, спрямованих на удосконалення позитивних норм до мінливих суспільних потреб. Доцільність таких законодавчих змін певною мірою підтверджується практикою використання так званої вільної інтерпретації Європейського Суду. Такі нововведення, багато в чому, сприяли б усуненню правозастосовних помилок.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бернюков А.М. Юридична реальність: монографія. Хмельницький: ЦНТІ, 2016. 389 с.
2. Бернюков А.М. Діахронія гносеології: він пансофії до постнеокласичності сьогодення. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 663–664. Філософія. С. 130–138.
3. Бернюков А.М. Діахронічний аналіз зародження давньогрецької гносеологічної думки: від Гесіода до Аристотеля. *Університетські наукові записки*. 2015. № 3. С. 177–187.
4. Бернюков А.М. До питання про співвідношення юридичної та філософської герменевтик. *Європейські перспективи*. 2015. № 6. С. 187–192.
5. Бернюков А.М. Загальні основи герменевтичної методології правопізнання. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 178–182.
6. Бернюков А.М. Загальнометодологічні установки концепції «третього шляху» в юриспруденції А. Кауфмана. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 11–15.
7. Бернюков А.М. Методологічні основи дослідження правової реальності. *Наше право*. 2014. № 2. С. 176–182.
8. Бернюков А.М. Механізм пізнання права в юридичній реальності (філософсько-теоретичний аналіз). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 5. Т. 4. С. 161–165.
9. Бернюков А.М. Онтологія правової реальності. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 16–20.
10. Бернюков А.М. Основний зміст правової герменевтики Артура Кауфмана. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 7–15.
11. Бернюков А.М. Основні методологічні засади правової гносеології. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 18–21.
12. Бернюков А.М. Основні особливості релятивізму в концепції юридичної герменевтики А. Кауфмана (філософсько-теоретичний аналіз). *Юридична наука*. 2015. № 12. С. 7–16.
13. Бернюков А.М. Основні сучасні положення онтогносеології юридичної реальності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. XVI. С. 208–225.
14. Бернюков А.М. Право на опір неправу в концепції Рене Марчіча. *Юридична наука*. 2015. № 11. С. 17–30.
15. Бернюков А.М. Правова реальність: постановка питання в сучасному методологічному форматі. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 3. С. 3–7.
16. Бернюков А.М. Реляційність в концепції юридичної герменевтики А. Кауфмана. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 15–19.

17. Бернюков А.М. Соціальний інтерпретатор в юридичній реальності (гносеологічний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 6–2. Ч. 3. С. 7–12.

18. Бернюков А.М. Юридична герменевтика ХХ століття: основні здобутки та прорахунки. *Право.ua*. 2015. № 4. С. 169–176.

19. Бернюков А.М. Юридична реальність як соціальне буття, утворене пізнанням правової дійсності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 1. С. 12–14.

20. Бернюков А.М. Право як один із основоположних законів буття (філософсько-теоретичний аналіз). *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Vid 5. S. 2. S. 102–108.

21. Бернюков А.М. Природне право як метафізичний рівень буття юридичної реальності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 5–1. P. 5–8.

22. Бернюков А.М. Гносео-юридичне буття соціального інтерпретатора. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 35. Ч. 2. Т. 3. С. 195–199.

23. Бернюков А.М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 21–23.

24. Бернюков А.М. Епістемологічний вимір пізнання в юридичній реальності. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 164–169.

25. Бернюков А.М. Історичні передумови, витоки та початок формування юридичної герменевтики. *Наше право*. 2015. № 6. С. 170–175.

26. Бернюков А.М. Юридична кваліфікація як герменевтичний акт. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 173–178.

27. Бернюков А.М. Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід. *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення*: колективна монографія. Відповідальний редактор В.С. Бігун. К.: Реферат, 2009. С. 148–206.

28. Бернюков А.М. зміст судової інтерпретації: герменевтичний вимір. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 154–163.

29. Бернюков А.М. Проблема критеріїв досягнення юридичної істини. *Наше право*. 2016. № 1. С. 158–162.

30. Бернюков А.М. Філософсько-теоретичні засади правової гносеології. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 12. С. 47–51.

31. Бернюков А.М. Юснатуралістська й юрпозитивістська моделі юридичної методології в системі правової онтології. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 11. С. 44–48.

32. Бернюков А.М. Основні засади правової онтології. *Юридичні записки*. 2014. № 1. С. 118–125

33. Бернюков А.М. Загально-гносеологічна суть юридичної реальності як буття права. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 10. С. 14–20.

34. Бернюков А.М. Вступ до юридичної гносеології. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: матеріали II-ї всеукраїнської науково-практичної конференції [серія: Юридичні науки], (Хмельницький, 20 листопада 2009 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2009. С. 8–10.

35. Бернюков А.М. Науково-методологічні основи дослідження юридичної гносеології. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: матеріали III-ї всеукраїнської науково-практичної конференції [серія: Юридичні науки], (Хмельницький, 19 листопада 2010 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2010. С. 11–15.

36. Бернюков А.М. Загально-герменевтичні основи пізнання правової реальності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: матеріали IV-ї всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 18 листопада 2011 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2011. С. 381–382.

37. Бернюков А.М. Онтологія права: методологічні пролегомени. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцять осінніх юридичних читання» (м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 року): у 4-х ч. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. Ч. 1. С. 17–18.

38. Бернюков А.М. Початок розвитку західноєвропейської онтології: давньогрецький доплатонівський період. *Людина і світ: спосіб та аспекти взаємовпливів*: тези Міжнародної наукової конференції «XXIV Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської школи К. Твардовського» (м. Львів, 10–11 лютого 2012 року). Відп. ред. В.Л. Петрушенко. Львів: Видавництво «Ліга-Прес», 2012. С. 111–113.

39. Бернюков А.М. Перша поява терміну «онтологія»: теоретико-історичний аналіз. *Гуманізм. Людина. Екзистенція*: матеріали 25-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (м. Дрогобич, 11–12 жовтня 2013 р.). Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), О.А. Ткаченко, В.В. Лімонченко. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. С. 156–164.

40. Бернюков А.М. Правова реальність як соціально-буттєва необхідність (онтоантропний аналіз). *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасників восьмого Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 7–8 грудня 2012 року). Львів: Галицький друкар, 2013. С. 46–50.

41. Бернюков А.М. Онтологічна структура буття. *На шляху до синтезу філософії, науки та релігії. «Людина. Всесвіт. Абсолют. Класичний, не-класичний, постнекласичний та езотеричний підходи»*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 19–20 квітня 2013 року). За ред. І.В. Карівця. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 28–35.

42. Бернюков А.М. Велика онтологічна одисея ХХ століття (на прикладі онтологічних проєктів Е. Гусерля, М. Хайдегера, М. Гартмана та К. Попера). *Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (12–13 квітня 2013 року, м. Острого). [в 2 ч.]. Наукові записки. Серія «Культурологія». Випуск 11. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Ч. 1. С. 39–45.

43. Бернюков А.М. До питання про актуальність сучасного філософсько-теоретичного дослідження правової реальності. *Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького*: Зб. наукових праць. Редкол.: Шемшученко Ю.С. та ін. К.: Видавництво Ліра-К, 2014. С. 27–32.

44. Бернюков А.М. Правова реальність: стан філософсько-правового дослідження в Україні. *Закарпатські правові читання*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 25–27 квітня 2014 року). За заг. ред. В.І. Смоланки та ін.: в 2 т. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Т. 1. С. 18–24.

45. Бернюков А.М. До питання про сучасний стан філософсько-правового дослідження правової реальності. *Актуальні проблеми юридичної науки – 2014*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21 березня 2014 р.). За заг. ред. В.К. Матвійчука, Ю.В. Нікітіна, Є.О. Гіди. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 8–12.

46. Бернюков А.М. Історія розвитку онтології: від І. Канта до сучасних концепцій. *Історія філософії у вітчизняній духовній культурі*. Відп. ред. Аляєв Г., Суходуб Т. Полтава: ООО «АСМІ», 2014. С. 342–357.

47. Бернюков А.М. Критичний аналіз теорії інтегративної юриспруденції. *Дні науки філософського факультету – 2014*: матеріали доповідей та виступів Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 15–16 квіт. 2014 р.). Редкол.: А.Є. Конверський та ін.: [у 9-ти част.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. Ч. 3. С. 145–148.

48. Бернюков А.М. Екзистенція та право. *Актуальні проблеми юридичної наук. «Чотирнадцять осінніх юридичних читань»*: збірник тез Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 23–24 жовтня 2015 року): у 2-х ч. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2015. Ч. 1. С. 9–11.

49. Бернюков А.М. Епістемологія юридичної істини. *Держава і право: проблеми становлення і розвитку*: збірник матеріалів VIII Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Суми, 16–17 травня 2015 року). Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: ООО Видавничий дім «Ельдорадо», 2015. С. 153–155.

АНОТАЦІЯ

Бернюков А.М. Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2018.

В роботі піддаються аналізу буття та пізнання юридичної реальності в світлі розвитку сучасної західноєвропейської філософсько-правової думки. При цьому, дослідження здійснюється з позиції комплексного підходу. Зокрема, детально аналізуються положення правової онтології та гносеології, відповідно, в межах утвореної на їх базі методології, розглядаються основні взаємопов'язані принципи, поняття та категорії. В результаті чого, охоплюються всі основні рівні юридичної реальності. Натомість, з іншого боку, такий погляд дозволяє розкрити об'ємну картину сутнісної глибини цього явища загалом.

Аналізуються виникнення, розвиток, сучасний стан і тенденції розвитку юридичної реальності. Розглядаються передумови процесу формування правової дійсності до початку її реалізації в суспільстві через позитивні закони, а саме сутність останніх та безпосередня поведінка пересічного соціального суб'єкта, якою виступає екзистенція. Показано та описано увесь інтерпретаційний шлях, що проходить людина вчиняючи ту чи іншу діяльність, що врегульована нормою (і jus, і lex). Внаслідок цього акцентовано увагу на тому, що природу і сутність юридичної реальності необхідно пояснювати виходячи не стільки з чинного законодавства, скільки зі змісту і структури самого права, причому слід враховувати усі герменевтико-епістемологічні чинники, що впливають на екзистенцію, в умовах здійснення нею дії у суцюзому.

Ключові слова: філософія права, онтологія права, гносеологія права, юридична реальність, право, закон, юридичне пізнання, юридична інтерпретація, юридична істина.

АННОТАЦІЯ

Бернюков А.М. Юридическая реальность как онтогносеологическая форма существования права (философско-методологический анализ). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный уни-

верситет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2018.

В работе подвергается анализу бытие и познание юридической реальности в свете развития современной западноевропейской философско-правовой мысли. При этом, исследование осуществляется с позиции комплексного подхода. В частности, подробно анализируются идеи правовой онтологии и гносеологии, соответственно, в пределах созданной на их базе методологии, рассматриваются основные взаимосвязанные принципы, понятия и категории. В результате чего, охватываются все основные уровни юридической реальности. В свою очередь, с другой стороны, такой взгляд позволяет раскрыть объемную картину сущностной глубины данного явления в целом.

Созданный и предложенный для использования в работе универсальный концептуальный гносео-онтический метод, в рамках которого юридическая реальность понимается как диалектическое единство содержания *jus naturale* и его выражение в познании, позволяет значительно полнее раскрыть процесс регулирования обществом. Поскольку акцентирует внимание исследователя на противоречии закона и его сущностной идеи, а не на произвольно выделенном фрагменте действительности, будь-то «чистая положительная норма» или какое-то абстрактное «фактическое отношение» – обособленный социальный фрагмент, полностью «оторванный» от своей правовой формы.

В связи с чем, в диссертации, прежде всего, анализируются возникновение, развитие, современное состояние и тенденции развития юридической реальности. В этом отношении анализируются предпосылки процесса формирования правовой действительности до начала её реализации в обществе через положительные законы, а именно рассмотрена сущность последних и непосредственное поведение рядового социального субъекта, которым выступает экзистенция. При этом, показано и описано весь интерпретационный путь, который проходит человек совершая ту или иную деятельность, которая урегулирована нормой (как *jus*, так и *lex*). Вследствие этого, одним из важным моментом здесь является положение о том, что природу и сущность юридической реальности необходимо объяснять исходя не столько из действующего законодательства, сколько из содержания и структуры самого права, причём учитывая все герменевтико-эпистемологические факторы, влияющие на экзистенцию, в условиях осуществления её действия в сущем.

Сделан вывод о том, что в методологическом плане особенности юридической реальности заключаются в наличии в ней своеобразного сочетания и взаимодействия ее собственных структурных компонентов, обусловленных, прежде всего, спецификой такого объекта, особенностями его

содержания и функционированием здесь активных онтогносеологических явлений, что предполагает необходимость использования соответствующих философско-теоретических конструкций, принципов, средств, а также специально-построенной для целей технологии исследования, с учетом этих нюансов.

Определено, что методология решения гносеологических проблем осуществляется через онтологию, как и наоборот. Именно такая комплексная взаимообусловленность и определяется как философско-теоретическая предпосылка осмысления определенной в работе проблематики. То есть такая детерминация онтологии и гносеологии рассматривается как основная методологическая предпосылка существования юридического реальности.

Отмечено, что принципиальным является позиция, согласно которой проблема комплексного методологического подхода сводится к решению вопроса оптимального соотношения исследовательских принципов и средств, их непосредственного применения при анализе явлений юридической реальности на основе применяемых в диссертации современных мировоззренческих установок и демократических ценностных ориентаций.

Установлено, что именно бытийный смысл права в его модальности является краеугольным камнем всех юридических парадигм. Именно в таком ключе и были проанализированы юснатурализм, юрпозитивизм, кауфманизм и юринтегративизм. Несмотря на это, установлено, что применение указанных широко известных ныне юридических методологий для прояснения картины режима действия права, не дало желаемого, эффективного и ощутимо положительного результата. А потому не принесло ожидаемых дивидендов по раскрытию природы юридической реальности в целом.

Подчеркнуто, что сегодня существует ряд проблем, связанных с правопониманием, которые требуют своего неотложного, прежде всего, системного методологического решения. При этом, интегративистский подход и многочисленные его разновидности к проблеме слишком упрощены: необоснованно завышена количественная оценка и упущенная содержательная сторона вопроса. Причины неудач остальных трех направлений имеют другой характер. Они кроются в неоправданно узкой трактовке содержания понятия *jus*.

Отмечено, что правильное понимание права, как адекватное установления его сущности – это необходимое условие адекватного применения *jus*. Иными словами гносеология должна объединиться в таком отношении с онтологией. Поэтому, следует иметь в виду, что принципиально важно придать больший вес значению именно права, как главному регулятору нашего поведения. Зато закон следует всегда проверять правом, ведь первое это лишь отражение другого. И это «отражение» может быть неправильным. Поэтому, без исключений, главное требование к реформиро-

ванию юридической реальности в нашем государстве, – это формировать все нормативно-правовые акты исключительно взяв за основу положения *jus naturale*. Необходимость соблюдения права должна быть безусловной. Учитывая это, необходимо настойчиво выдвигать твердый лозунг все большего развертывания положений *jus naturale* в социуме и воплощения их в нашей непосредственной жизни путем соответствующего наращивания знаний.

Констатируется, что для повышения эффективности правоприменения важно всесторонне оценивать условия, которыми оно обеспечивается. В этом контексте, очевидно, что одно из них – само правильное понимание *jus naturale*. Другим важным условием эффективности правоприменения является законодательство, которое формулирует его цель. В свою очередь, это предполагает не только юснатуралистскую обусловленность таких целей, но и правильный выбор методов их достижения. Наряду с этим, важен также поиск решений, направленных на совершенствование положительных норм к меняющимся общественным потребностям. Целесообразность таких законодательных изменений в определенной степени подтверждается практикой использования так называемой свободной интерпретации Европейского Суда. Такие нововведения, во многом способствовали бы устранению правоприменительных ошибок.

Ключевые слова: философия права, онтология права, гносеология права, юридическая реальность, право, закон, юридическое познание, юридическая интерпретация, юридическая истина.

ANNOTATION

Bernyukov A.M. The juridical reality as ontognoseological form of existence of the law (philosophical and methodological analysis). – Printed as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Science in Law by specialty 12.00.12 – philosophy of law. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2018.

In work being and knowledge of juridical reality in the light of development of modern West European philosophical and legal thought is exposed to the analysis. Thus, research is carried out from a position of an integrated approach. In particular, ideas of legal ontology and gnoseology are in detail analyzed, respectively, within the methodology created on their base, the basic interconnected principles, concepts and categories are considered. Therefore, all main levels of juridical reality are covered. In turn, on the other hand, such look also allows to open also a volume picture of intrinsic depth of this phenomenon in general.

In this connection, in the thesis, first of all, emergence, development, a current state and tendencies of development of juridical reality are analyzed. Prerequisites of process of formation of law reality prior to its realization in so-

ciety through positive laws are in this regard analyzed, – the essence of the last is already considered further, – and finishing in direct behavior of the ordinary social subject as which the existence. Thus, it is shown and described all interpretative way which there passes a person making this or that activity, it is settled by norm (and jus, and lex). Thereof, one of an important point is situation here that the nature and essence of juridical reality need to be explained proceeding not only from the current legislation, how many from the contents and structure of the law, and considering all hermeneutical and epistemological factors influencing an existence in the conditions of implementation of its action in the real.

Keywords: philosophy of law, ontology of law, gnoseology of law, juridical reality, law, lex, juridical knowledge, juridical interpretation, juridical truth.

Підписано до друку 27.09.2018 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 134. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>